

HANS LEMBERG (HRSG.)

ZWISCHEN TAUWETTER UND NEUEM FROST

Ostmitteleuropa 1956–1970

(J. G. Herder Institut, Marburg, 1993. 297 o.)

A marburgi J. G. Herder Intézet kutatói 1988-ban tudományos konferencián elemezték Kelet-Közép-Európa 1956–1970 közötti politikai és gazdasági változásait. A résztvevők még nem sejtették, hogy másfél éven belül megszűnik a térség országainak létét torzító szovjet nyomás, hogy a drámai rendszerváltást követően modernizációt elősegítő társadalmi-gazdasági struktúrák alakulnak ki. Az előadásokat publikáló gyűjteményes kötet 1993-ban jelent meg. A késés azonban nem csökkentette a konferencia jelentőségét, hiszen az elemzők a fordulat előzményeit vizsgálták, ugyanakkor a XX. kongresszus és a Wladislaw Gomulka leváltása közötti időszokról adott értékelések széles tudományos bázisra támaszkodtak. Közlésük némileg pótolta a gyökeres változásokat tükröző, de a levéltárakban elzárt források hiányát.

Az elemzések sorát *Karl Hartmann* nyitotta meg a lengyelországi, 1956 június második felétől október végéig tartó tömegmozgalmak okainak, eseményeinek és hatásainak bemutatásával. A „Der Posener Aufstand und der Polnische Frühling im Oktober” című fejezet először a Moszkvából vezérelt lengyel pártvezetés és a lengyel tömegek közötti ellentét kialakulásáról, majd kiéleződéséről adott képet. Ezután részletesen szólt a poznańi nemzetközi vásárra időzített sztrájkokról, a 200 000 főt megmozgató demonstrációról, a fegyveres erők és a munkások közötti harcokról, a biztonsági szervek brutalitásáról, illetve a tüntetők által kicsikart politikai változásokról: a hatalmat az óvatosan liberális Polawski-csoport vette át. *Hartmann* a moszkvabarát, „arrogáns és tehetőségtelen” vezetők bukása okai mellett részletesen vizsgálta a lengyel értelmiségi elitnek a szovjet tudományos és kulturális egyeduralommal szembeni harcát is, amely 1956 júniusában a Lengyel Tudományos Akadémia eltökélt döntéseiben csúcspontot ért el. A szovjet megfélemlítési kísérletek hatástalanságát jelezték az úrnapi körmenetek, az 1956 augusztusi Mária-ünnepség, amelyen 1 000 000 hívő vett részt, valamint az új kormánynak az egyetemi autonómia visszaállításáról szóló határozata. Az új, de a tömegek számára még mindig moszkvabarát pártvezetés leváltása, illetve a reform-

szárny győzelme a tüntetők nyomására az október 19–20-án lezajlott plénumon következett be. Az ország irányítása az 1951-ben bebörtönzött Wladislaw Gomulka és követői kezébe került. *Hartmann* értékelése szerint a nemzeti érdekekre érzékeny új főtitkár igazi legitimitását azonban „a bizonyos szempontból demokratikus”, 1957 januári választásokon, a katolikus egyház támogatásával tudta csak elnyerni.

A Herder Intézet munkatársa, *Kenéz Csaba János* a „Polen und Ungarn Gegenseitige Ruckwirkungen” című, forrásokkal remekül alátámasztott tanulmányában adott átfogó képet az 1956-os lengyelországi és magyarországi események szoros összefüggéséről. Együtt vizsgálta a két ország mezőgazdaságának kollektivizálási kísérletét, az alkalmazott erőszak visszahatásait, majd külön megemlékezett a poznańi júniusi felkelést „ellenforradalmi puccskísérlés”-nek nevező moszkvai ítélet magyarországi megfelelőjéről. Azután párhuzamot vont a lengyel értelmiségi elit, illetve a magyar írók, professzorok, egyetemi hallgatók és munkások fellépései között és értékelte a lengyel példa „bátorító hatását”. Ugyanakkor kitért a különbségekre is. Szerinte a magyar októberi forradalom radikalizálódásában lényeges szerepet játszott, hogy a Moszkva által kinevezett magyar pártvezetés és a kormány nem lehetett a tüntető tömegek tárgyaló partnere, továbbá az a tény, hogy a szovjet csapatok túl hamar avatkoztak be az eseményekbe.

A heidelbergi *Ivan Pfaß* esszé szerző rövidséggel emlékezett meg a XX. kongresszus első, korán elfojtott csehszlovákiai hatásairól. 1956 tavaszán a prágai vezetők, *W. Siroky* és *A. Novotny* először hallgattak a sztálini személyi kultuszt leleplező moszkvai beszédekről, majd szembesülve az információkat más forrásokból megszerző párttagok kövéleisével, megakadályozták a Sztálinnal és *K. Gottwald* dal szembeni kritika kimondását. A konzervatív csehszlovák Központi Bizottság hatalmi eszközökkel verte vissza a szakszervezetek és az ifjúsági szövetség reformigényeit is. *Pfaß* ezután részletesen elemezte a csehszlovák írószövetség 1956. április 22. és 29. között megtartott II. kongressz-

szusa eseményeit és a lázadó írók megfékezésére tett kemény intézkedések hatásait. A tanulmány következtetése szerint a reformok kikényszerítése Csehszlovákiában azért mondott csődöt, mert az írók, a diákok, a szakszervezeti vezetők és a változásokat igénylő pártfunkcionáriusok egymástól függetlenül kísérelték meg a konzervatív erőket párbeszédre kényszeríteni, a munkásosztály pedig passzív maradt.

A Baltikumban történekről sem a nyugati megfigyelők, sem a magyar érdeklődők többsége nem rendelkezik megfelelő ismeretekkel. Ezért roppant érdekes *Egil Levits* politológusnak, Lettország bonni nagykövetének „Die reformkommunistische Bewegung in Lettland 1953–1959” című elemzése. A tanulmány összefoglalója szerint a Balti államokban Szuszlov és a hozzá közelálló politikai vezetők, mint Arvid Pelse és mások megvédték a konzervatív erők hatalmát, a reformistákat pedig száműzték a Szovjetunió távoli vidékeire, ahonnan az élve maradtak 1980 után Mihail Gorbacsov segítségével térhetek haza. Levits széles forrásbázison nyugvó elemzését három gazdasági témával foglalkozó referátum követte. A müncheni Kelet-Európa-Intézet munkatársa, *Wolfgang Quaisser*, a félresikerült és abbahagyott lengyelországi kollektivizálásról, a Herder Intézet tudósa, *Karl von Delhaes* a lengyel mezőgazdaságon kívüli termelési szektorok „kis stabilizációjáról”, *Jiri Kosta* frankfurti professzor pedig a hatvanas években megkezdett csehszlovákiai gazdasági reformokról adott tájékoztatást. A marburgi konferencia összefoglalója a csehszlovák gazdasági reformot minősítette a legnagyobb hatásúnak a kelet-európai országok kísérletei közül. Sajátos módon a magyar próbálkozások teljesen elkerülték a vitázók figyelmét. A konferencia ugyanakkor részletesen

foglalkozott a lengyelországi zsidóellenességgel, amely 1968-ban érte el a tetőpontját. A saarvidéki történész, *Jörg K. Hoensch* számításai szerint mintegy 9000 zsidót fosztottak meg a párttagságától, funkciójától, vagy bocsátottak el a fegyveres testületekből és 20 000 családot kényszerítettek az ország végleges elhagyására. A varsói pártközpontból irányított akció a lakosság jelentős részének közömbössége mellett zajlott le. Az „anti-cionizmus” jegyében végrehajtott tisztogatással egyidejűleg Gomulkának sikerült a liberális, szellemi életre is csapásokat mérnie. A konzervatívvá vált, a Brezsnjev-doktrínának megfelelő lengyel politika azonban rövidesen ismét szembe találta magát az elszánt tömegekkel.

A marburgi konferencia előadói elsősorban a lengyelországi fejleményeket tartották fontosnak ahhoz, hogy megértsék Kelet-Közép-Európa politikai-gazdasági változásait. Mind a kezdő, mind a Gomulka bukását idéző, 1970-es, ún. „hatnapos hét” tanulmány – utóbbi a berlini professzornak, *dr. Helmut Wagnem*ek köszönhető – meghatározott keretként jelzi, hogy a német kutatók számára a térség történelmi elsősorban Lengyelországban dőlnek el, és csak másod- vagy harmadsorban Közép-Kelet-Európa délebbi országaiban, Csehszlovákiában vagy Magyarországon. Az érdeklődés erősségének foka feltételezi a német érdekek erősségét is, vagy legalábbis minősíti azt. Mindenesetre a nem idézett előadások között meg kell említeni *Heinrich Mrowka*-t, a Herder Intézet munkatársa elsőrangú és alaputatásokon nyugvó tanulmányát az új lengyel nemzetiségi politikáról, amellyel bizonyítja: az egységessé vált és gyakorlatilag egy anyanyelvű német államban akadnak tudósok, akik érzékenyek Kelet-Közép-Európa nemzetiségi problémáira is.

Bencze László